

dc_1052_15

**A nemzetközi jog érvényesülése a magyar jogban:
fogalmi keretek**

Blutman László

MTA doktori értekezés tézisei

Szeged, 2015

1. Az értekezés perspektívája

A téma

Az értekezés témája a nemzetközi jog és a magyar belső jog viszonya, a nemzetközi jogi normák érvényesülésének normatív-fogalmi keretei a magyar joggyakorlatban. A téma a nemzetközi jog, a magyar alkotmányjog és az Európai Unió jogának határvidékén helyezkedik el. A Magyarországra kötelező nemzetközi jogi normák belső jogban való érvényesülésének kereteit az alkotmányos rendezés határozza meg. Az Európai Unió joga ebben a tekintetben a nemzetközi joghoz hasonló elméleti és gyakorlati problémákat vet fel.

A probléma

Az értekezés témája sokféleképpen megközelíthető, de a hagyományos doktrína tipikusan három szempont vizsgálatával írja le egy nemzetközi jogi szabály helyzetét a belső jogban. Ezek a következők: (i) a szabály része-e a belső jogrendszernek; (ii) a szabály önvégrehajtó-e (*self-executing* norma) vagy közvetlenül alkalmazható-e (és esetleg magánfelek között alkalmazható-e); (iii) rendelkezik-e elsőbbséggel más szabályokkal szemben.

Ez a megközelítés nem kielégítő, mert nem eléggé differenciált. Az elméletben alkalmazott fogalmi rendszer nem nyújt elégséges eszközrendszert azon problémák és jelenségek leírására és elemzésére, melyeket a magyar belső jogban a nemzetközi jog érvényesülése felvet.

A cél

A fent körvonalazott problémán alapul az értekezés célja. A jelenleg szokásosan alkalmazott fogalmi rendszer problémáinak és ellentmondásainak feltárása, a fogalmak további javítása és csiszolása, valamint a szükséges distinkciók meghúzése után a mögöttük álló logikai összefüggések gazdagítása abból a célból, hogy lehetővé váljon egy olyan leírása a nemzetközi jog érvényesülésének, mely a szabályozást és a joggyakorlatot differenciáltabban és zártabb összefüggésrendszerben tükrözi. E cél megvalósításának van egy sajátos akadálya is: a magyar alkotmányjog, a nemzetközi jog és az Európai Unió joga sok tekintetben eltérő fogalmakat használ a belső jogban való érvényesülés leírására. Egy koherensebb megközelítésnek az eltérő fogalmi rendszereknek közös nevezőt kell kínálnia.

A módszer

Az értekezés célja behatárolja az alkalmazott módszereket. Mivel az elemzés alapját a konkrét magyar szabályozás, az arra épülő jogalkalmazói gyakorlat, és az azokra reflektáló tudományos értelmezések adják, ezért a központban a nyelvi-logikai elemzés áll. Ez a konkrét

jogalkalmazási jelenségekből, szövegekből kiinduló egyfajta empirikus megközelítést és elemzést jelent (ezt máshol szövegempirizmusnak neveztem).

E megközelítés a joggyakorlat (pl. bírósági határozatok), a jogi közbeszéd, az ezeket értékelő tudományos álláspontok által használt terminusok, formulák, szövegrészletek fogalmi-logikai elemzéséből indul ki, és így igyekszik feltárni a gyakorlati problémákat, a gyakorlat esetleges ellentmondásait. Abból indul ki, hogy a jogban az elmélet és a jogdogmatika problémái részben a terminus- és fogalomhasználat zavaraiiban gyökereznek, amelyeket előzetesen el kell hárítani (pl. a nemzetközi szerződések „közvetlen alkalmazhatósága”). E megközelítés gyanúval viseltetik a merész következtetéseken alapuló, vagy deduktívan levezetett, vagy egyszerűen intuitíve megfogalmazott általános megállapítások iránt, melyet a jogról, joggyakorlatról tesznek. Ehelyett *a joggyakorlat jogszövegeinek elemzésével elmélyíti az analízist*, és igyekszik sokrétűen árnyalt képet adni a valós folyamatokról. Ami a kémikusnak a különböző anyagokkal megtöltött kémcsövek sorozata, az a jogi elemzésben a joggyakorlat terminusai, nyelvi formulái és szövegrészletei.

E sajátos megközelítésnél a vizsgált szavak és kifejezések szemantikai tartalma, a tételezett lehetséges joghelyzetek összefüggései, a jogalkalmazói (bírói) és az azokat értelmező tudományos megállapítások, a feltároló logikai összefüggések rendszere a ráépülő megállapítások (következtetések) elsődleges alapjaként jöhet figyelembe. Természetesen mindez nem egyszerűen nyelvi elemzést jelent, mert ezzel elegyedik egy analitikus dogmatikai vizsgálat a mélyebb logikai összefüggések feltárása végett. A jogi elemzésnek körülbelül ez az a módszere, melyet Kövy Sándor sárospataki professzor már kétszáz éve a „*positivum philosophiája*” kifejezéssel jelölt.

Módszertani korlátok

A fent leírt kiindulópont erőteljesen korlátozza a deduktív megközelítések, a nemzetközi összehasonlítások és a történeti elemzés általános alkalmazását. Így kerülöm a téma egyéb, gyakran alkalmazott megközelítéseit.

(1) Óvakodom attól, hogy absztrakt, elméleti kiindulópontokat tűzzek ki vagy azokat önmagában elemezzem (pl. monizmus, dualizmus). Magasabb elméletekkel nem foglalkozom. A jelen esetben számomra a konkrét magyar pozitív jogi szabályozás az érdekes.

(2) Kerülöm a nemzetközi összehasonlításokat, mert eltérítenének az értekezés kitűzött céljától. Hálás téma annak kutatása, hogy az egyes államok megoldásait tekintve milyen hasonlóságok és eltérések észlelhetők a magyar gyakorlattal összevetve. Ez más perspektíva, nem a jelen értekezése. Bár a jogalkotás számára érveket bizonyos esetekben szolgáltathatnak, de az ilyen összevetések tapasztalatom szerint nem mindig gyümölcsözőek, könnyen öncélúakká válhatnak, és a gyakorlati problémák megoldásában nem sok szerepük van. A

jelen értekezés a konkrét magyar szabályozásból és joggyakorlatból indul ki, azt adottnak veszi, és ezt tekinti az elemzés alapjának.

(3) Nem célom a kérdéskör történeti áttekintése. Bármilyen visszatekintés csak esetleges és részleges, és arra szolgál, hogy a mai gyakorlatra nézve érvényes következtetések levonásához hozzásegítsen.

Szándékaim szerint ez a megközelítés elvezet oda, hogy újabb logikai összefüggések feltárásával a különböző joghelyzeteket egy egységesebb fogalmi-logikai rendszerben értékelhessük.

A kifejtés rendje

A fent körvonalazott megközelítésnek megfelelően, először az Alaptörvény nemzetközi jogi klauzulájának elemzését végeztem el, melynek kiemelt célja az alkotmányi fogalmak és a nemzetközi jogi fogalmak egymásra vonatkoztatása. Az elemzés behatárolja a nemzetközi jog érvényesülését biztosító alkotmányi alapokat, körvonalazza a felmerülő problémákat, és értelmezi a használt terminusokat - azaz megteremti a későbbi elemzés kereteit (2. pont).

A nemzetközi jog érvényesülésének leírása a fent említett háromtényezős megközelítéshez képest *adekvátabb és differenciáltabb akkor, ha a nemzetközi jogszabályok lehetséges joghatásait vizsgálom a jogrendszerben.*

A joghatások feltérképezéséhez három előkérdést tárgyalni kellett. Egyrészt, nemzetközi jogi szabály a belső jogban rendszerint nem egyedül fejt ki joghatást (pl. egy tényállás jogi értékelésénél), hanem más jogi szabállyal együtt. Így a *normakapcsolatok problémái* nem kerülhetők meg. A joghatások nem mérhetők fel az elsőbbség, valamint a jogforrási hierarchia tradicionális kérdéseinek tárgyalása nélkül. De ez egyben rá is mutat a hagyományosan alkalmazott fogalmi rendszer elégtelenségére (3. pont).

Ezután következett a joghatások felmérése a joggyakorlat három területén: ez a jogalkotás, az alkotmánybíraskodás és a bírósági jogalkalmazás (4-6. pontok). (A vonatkozó közigazgatási gyakorlat elemzését itt nem végeztem el). Mindhárom esetben természetesen eltérő szempontrendszer érvényesül az adott terület sajátosságai miatt. Úgy vélem, hogy a differenciáltabb megközelítés eredményeként, tisztább képet kapunk a nemzetközi jog joghatásairól a magyar joggyakorlatban.

2. A joghatások vizsgálatának megalapozása

Az alkotmányi nemzetközi jogi klauzula és a használt fogalmak

Az Alaptörvény nemzetközi jogi klauzulájának [Q] cikk] elemzésével egymásra vonatkoztattam a releváns alkotmányi és nemzetközi jogi fogalmakat. A következő négy értelmezési problémát emeltem ki.

(1) A „nemzetközi jog általánosan elismert szabályai”

Különös nehézségeket tartogatott a „nemzetközi jog általánosan elismert szabályai” alkotmányi fogalom megfeleltetése a nemzetközi jogi normatípusoknak. A nemzetközi gyakorlatban ugyanis a nemzetközi jog általános szabályait, elveit sokszor a nemzetközi jog pozitív jogi forrásaitól elszakítva kezelik; az általános elismertségre utaló szabályok megnevezése igen esetleges, és sokszor ugyanazon szabály többféle jogforrási formában jelenik meg. Elemeztem a feltétlen alkalmazást igénylő (*ius cogens*) nemzetközi jogszabályok kiemelt, elkülönített kategóriáját az Alkotmánybíróság és a nemzetközi közösség joggyakorlatában. Az ide tartozó szabályok köre, mibenléte, fogalmi kritériumai és jogforrási háttere meglehetősen bizonytalan, így nem meglepő, hogy a Nemzetközi Bíróság és az Alkotmánybíróság által ilyennek elismert nemzetközi szabályok köre jelentősen eltér.

A „nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak” alkotmányi fogalma és a nemzetközi jogi normatípusok egymásnak való megfeleltetésére négy értelmezési alternatívát adtam,

- o *Szoros értelmezés:* az értelmezés nem normatípusokon, hanem egyedi értékelésen alapszik.
- o *Közepesen megengedő értelmezés:* az értelmezés nemzetközi jogi pozitív normatípusokhoz kapcsolódik.
- o *Praktikus értelmezés:* az értelmezés nemzetközi bíróságok állásfoglalásán alapszik.
- o *Tág értelmezés:* az értelmezés nemzetközi jogi normatípusokhoz kapcsolódik, mely nem feltétlenül vezethető vissza pozitív jogforrásokra.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatát vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a testület a tág értelmezés mellett áll.

(2) A nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak „elfogadása”

A nemzetközi jogi klauzulánál további értelmezési gondot okoz, hogy a magyar belső jog szempontjából mit jelent a nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak „elfogadása”. Ez meglehetősen vitatott, a szakirodalomban négy megközelítést azonosítottam. Ezek közül azt vizsgáltam részletesebben, amelyet az Alkotmánybíróság is követ, nevezetesen az általános (generális) transzformáció elméletét.

Felsorakoztam azon kritikák mellé, melyek ezt az elméletet téves elgondolásnak tartják. Abból indultam ki, hogy a dualista gyakorlatot tükröző *transzformáció fogalma legalább négy elemet feltételez*. Az általános transzformáció, mint sajátos jogi aktus ennek legalább három tekintetben nem felel meg. Nem tudjuk, hogy az általános transzformációval mikor, milyen szabályokat és mivé transzformál az Alaptörvény Q) cikk (3) bekezdésének első mondata [korábban az Alkotmány 7. cikk (1) bekezdése]. Amellett érveltem, hogy ez az elmélet ráadásul a magyar jog és a nemzetközi jog elhatárolását is nehezzé teszi, noha az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése, és a (3) bekezdés második mondata ezen a megkülönböztetésen alapszik.

(3) A nemzetközi szerződések „kihirdetése”

Beható vizsgálatnak vettem alá a kihirdetés fogalmát [pl. Alaptörvény Q) cikk (3) bekezdés]. Arra jutottam, hogy a nemzetközi szerződések transzformációjával kapcsolatban a kihirdetés fogalmát ki kellene iktatni a szakmai közbeszédből, mert jelentős zavarokat okoz a közbeszédben.

E következtetést három főbb érvcsoport alapozza meg. (i) A „kihirdetés” fogalom alkalmazása a nemzetközi szerződésekkel összefüggésben többértelmű, és általánosságban is ellentmondásos. (ii) A kifejezés szakítás a magyar közjogi hagyományokkal, ugyanis hagyományosan egy nemzetközi szerződést beiktattak vagy becikkelyeztek (*inarticulatio*), és nem „kihirdettek”. A terminus meghonosodása az általam azonosított három aggályos, történelmi közjogi koncepcióváltáson alapul. (iii) A joggyakorlatban a terminus használata jelentős fogalmi zavarokat okoz. Ezt tizenkét, a joggyakorlatból vett és a kihirdetéssel összefüggő kijelentés elemzésével bizonyítottam. Egyben vizsgáltam a kihirdetés fogalmi környezetét, a következő fogalmakat igyekeztem tisztázni a kihirdetéshez való viszonyukban: közzététel, közreadás, inkorporáció, transzformálás, beiktatás, nyilvánosságra hozatal, becikkelyezés, törvénybe foglalás, jogszabályba foglalás.

Javaslatom az, hogy a kihirdetés helyett a „beiktatás” terminust kell használni, a közjogi hagyományok alapján is, mert az alkalmas egy elkülöníthető és elkülönítendő jogalkotói (transzformációs) aktus önálló jelölésére.

(4) Az összhang biztosításának kötelezettsége

Az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján, az *összhang biztosításának* hat jellegzetes, általános formáját azonosítottam.

Behatároltam azon állami szervek körét, melyekre nézve a nemzetközi jog és a magyar belső jog összhangját előíró alkotmányi norma kötelezettséget keletkeztethet. A behatárolás kritériumának azt vettem, hogy a magyar alkotmányi szabályozás a nemzetközi jog alkalmazásával összefüggésben milyen állami aktusokra nézve biztosít alkotmányossági ellenőrző mechanizmust. Ez azon a feltevésen nyugszik, hogy az alkotmányi szabályozás biztosítani kívánt valamilyen alkotmányossági ellenőrző és egyben az alkotmányellenesség

kiküszöbölését szolgáló mechanizmust azok vonatkozásában, akikre alkotmányi kötelezettséget ró a nemzetközi jogi klauzula e része.

Arra jutottam, hogy az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdéséből az összhang biztosításának alkotmányi kötelezettsége az állam következő szerveire hárul. (i) Azon állami szervek, melyek normatív állami aktusok elfogadására jogosultak. (ii) Azon állami szervek, amelyek a normatív állami aktusok nemzetközi joggal való ellentétét értékelhetik (az Alkotmánybíróság, és bizonyos tekintetben a Kúria). (iii) Azon állami szervek, amelyek saját döntéshozataluk alkotmányosságának biztosítása céljából kezdeményezhetnek olyan alkotmányossági vizsgálatot, melynek keretén belül a normatív állami aktusok nemzetközi joggal való ellentétét az Alkotmánybíróság (Kúria) értékelheti. Ez utóbbi csoporthoz tartoznak elsősorban a bíróságok, amelyek legnagyobbbrészt egyedi aktusokkal döntenek konkrét ügyekben, de amelyekre nézve az összhang biztosításának kötelezettsége legalább az Abtv. 25. § és 32. § (2) bekezdése alapján fennáll. [Ebből következik, hogy az Alaptörvényben foglalt Q) cikk (2) bekezdésből fakadó alkotmányi kötelezettség nem terjed ki a közigazgatás azon részére, mely nem hoz normatív állami aktusokat].

Három előkérdés tisztázása a joghatások vizsgálatához

A továbblépéshez a hagyományos fogalmak közül az elsőbbséggel és a jogforrási hierarchiával is foglalkozni kellett. Mivel az elsőbbség normakapcsolatot feltételez, így először a normakapcsolatokat kellett felvázolni.

(1) A normakapcsolatok; a háromrétegű kettős rombuszmodell

A normakapcsolatok három általános formáját azonosítottam és jellemeztem: (i) két jogszabály együttes vagy kapcsolt (kiegészítő) alkalmazása; (ii) egy jogszabály értelmezése egy másik jogszabály segítségével; (iii) normakonfliktus.

E normakapcsolatok azonban különböző helyzetű, rangú és eredetű normák között állnak fenn. A magyar jogrendszerben négy átfogó normacsoport jelenik meg, melyek alkotmányi helyzete különbözik. Ezek az (i) alkotmányi normák; (ii) a hagyományos belső, alkotmányalatti jogszabályok; (iii) a Magyarországra kötelező nemzetközi jogszabályok; (iv) az Európai Unió joga. A normakapcsolatok általános formáit e négy normacsoportra vonatkoztattam és négy további finomítást tettem. Az eredmény azt mutatja, hogy a magyar jogrendszerben a normakapcsolatokat általános szinten legjobban egy *háromrétegű kettős rombuszmodell* formájában lehet leírni.

A háromrétegű kettős rombuszmodellből kiemelve a nemzetközi jogot azt látjuk, hogy egy nemzetközi jogi normának a következő más normákkal lehet hármas normakapcsolatban (értelmezés, együtt-alkalmazás, normakonfliktus) a jogalkalmazás során:

- o a saját kihirdetéséről szóló szabályával (amennyiben beiktatott, nem általánosan elismert nemzetközi jogi normáról van szó);
- o egy másik nemzetközi jogi normával;
- o egy másik nemzetközi jogi norma kihirdetéséről szóló jogszabályával (amennyiben nem általánosan elismert nemzetközi jogi normáról van szó);
- o egy alkotmányi szabállyal;
- o egy alkotmányalatti belső jogszabállyal (beleértve a nemzetközi jogi és uniós normák végrehajtó belső jogszabályait);
- o egy uniós jogi normával, mint uniós jogforrással;
- o egy uniós jogi norma kihirdetéséről szóló jogszabállyal [ez azon kihirdetett uniós nemzetközi szerződésekre vonatkozik, melyek az Alaptörvény E) cikk alá esnek az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján];
- o egy uniós irányelv átültető normáival.

(2) Az elsőbbség

A normakonfliktus. Az elsőbbség mögött a normakapcsolatok egy formája, a normakonfliktus áll, melynek két formája van: a *logikai (absztrakt)* vagy *kontextuális (eseti)* konfliktus. Komoly gyakorlati problémát az jelent, hogy a normakonfliktusnak (különösen az eseti normakonfliktusnak) nincsenek világos kritériumai, így ennek kezelése nagyban függ a jogalkalmazói joggyakorlattól. Mivel számos jogalkalmazói doktrína van, mely a jogszabályok összeegyeztetését írja elő, így a joggyakorlatban kialakult a normakonfliktusok néha természetes, néha erőltetett elkerülésének *három technikája*: (i) két jogi norma „összhangba értelmezése”; (ii) az ellentétes jogi normák „együtt-alkalmazása”; (iii) az ellentétes jogi norma jogszerű kivétellé változtatása.

Az elsőbbség formái. Az elsőbbség normakonfliktust tételez. Az elsőbbség a konfliktusban álló egyik norma dominanciáját jelenti, mely annak egy sajátos joghatásában, a *kizáró joghatásban* mutatkozik meg. Egy normakonfliktusban egy norma dominanciája többféleképpen jelenhet meg függően a körülményektől (normatípusok, eljárás, stb.). Ezért a kellően differenciált megközelítéshez az elsőbbség különböző formái között is különbséget kell tenni. Részben a szakirodalom nyomán, az elsőbbségnek három formáját azonosítottam: (i) érvénytelenítő elsőbbség; (ii) alkalmazási elsőbbség; (iii) értelmezési elsőbbség.

A nemzetközi jog elsőbbsége a nemzetközi joggyakorlatban. Vizsgáltam a nemzetközi jog elsőbbségének kérdését a nemzetközi jog szempontjából. A nemzetközi joggyakorlatból (nemzetközi bírósági határozatok) vett szövegekkel bizonyítottam, hogy a nemzetközi jogban az elsőbbségre vonatkozó utalások tipikusan csak *közvetettek, esetlegesek és korlátozottak*. A nemzetközi jog fókuszában a tekintetben a *pacta sunt servanda* elve áll, és nem az elsőbbség. (Ez utóbbi akkor válhat kifejezetté, ha egy nemzetközi jogi kötelezettség jogalkotást feltételező kötelezettség, és ennek egy állam nem tesz eleget).

A nemzetközi bíróságok gyakorlatának e jellegzetessége legalább három okkal magyarázható. (i) A nemzetközi jogi kötelezettségek legtöbbször nem tartalmaznak kifejezett jogalkotási kötelezettséget. (ii) A nemzetközi bíróságok legtöbbször konkrét jogvitákat döntenek el, ahol szinte mindig az államok egyedi aktusait (egyedi határozatok vagy természetes magatartás) vizsgálják, és nem a jogalkotásukat. (iii) Egyes nemzetközi bíróságoknál hatásköri korlátai vannak a belső jogszabályok általános értékelésének (pl. Emberi Jogok Európai Bírósága).

(3) A jogforrási hierarchia

A jogforrási hierarchia fogalma a feltételezett normakonfliktuson és az érvénytelenítő elsőbbségen alapszik. Amellett érveltem, hogy *a nemzetközi joggal összefüggésben*, a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyről (jogforrási rang) beszélni semmitmondó, sőt megtévesztő lehet. A „jogforrási hierarchia”, a „jogforrási rang” fogalmainak nincs szerepük annak adekvát leírásában, hogy a nemzetközi jog miképpen érvényesül a magyar jogban.

A magyar jogrendszerben a nemzetközi jogi normákkal kapcsolatos elsőbbségi viszonyok ellentmondásosak, szerteágazóak, és nem foglalhatóak valamiféle hierarchikus rendszerbe. Ezen elsőbbségi viszonyok számos tényezőtől függnék: milyen nemzetközi jogi normatípusról van szó (pl. szokásjog vagy nemzetközi szerződés), milyen típusú elsőbbségről beszélünk, milyen normacsoportba tartozó normák ütköznek (vö. a rombusz-modell egyes vonatkozásait). Így a nemzetközi jog jogforrási rangjára vonatkozó általános megállapítások semmitmondóak lesznek, mert számos feltétel vagy kivétel szegezhető szembe velük. Ráadásul, a nemzetközi szokásjognak nincs magyar jogforrási alakja, mert nem tudjuk, hogy a generális transzformáció mivé alakítja át a nemzetközi jogi normák e csoportját. Így kérdéses, miképpen lehet a magyar jogforrási hierarchiában elhelyezni például a nemzetközi szokásjogot, ha az nem magyar jogforrás.

A nemzetközi jog „helye” a magyar jogban az Alkotmánybíróság szerint. A vonatkozó alkotmánybírósági határozatok értelmezése után, összefoglaltam a nemzetközi jog magyar belső jogban elfoglalt helyére vonatkozó alapvető alkotmánybírósági megállapításokat, és feltártam a problematikus kérdéseket. (Fenntartván egyben azt, hogy ezek a megállapítások még önmagukban nem sokat mondanak).

Úgy vélem három alkotmánybírósági határozat alapvető e tekintetben [53/1993. (X.13.) AB határozat (büntethetőség elévülése), ABH 1993, 323; 30/1998. (VI.25.) AB határozat (Európai Megállapodás) ABH 1998, 220; 61/2011. (VII. 13.) AB határozat (alkotmányos normák felülvizsgálata) ABH 2011, 290], melyek maguk is erős értelmezésre szorulnak. Kb. húsz évig az 53/1993. AB határozatban megalapozott felfogás volt az uralkodó, melyet három tételre szűkítettem le. A 61/2011. AB határozat ettől láthatóan eltért, de a határozatban foglalt megállapítások összeegyeztetése külön értelmezést igényel. Ezen értelmezés elvégzése után, a nemzetközi jog helyére vonatkozó nézetet öt megállapításban összegeztem.

- o A nemzetközi *ius cogens* és a nemzetközi szerződésekben vállalt magyar kötelezettségek alapját képezik annak, hogy az Alkotmány [Alaptörvény] egyes megváltoztathatatlan részei megváltoztathatatlan jellegűek.
- o A nemzetközi szerződésekbe foglalt alapelvekkel összhangban kell lenni egy állam alkotmányos rendszerének.
- o Az állam összes nemzetközi jogi kötelezettségével összhangban kell lennie a belső jognak (külön nincs szó az alkotmányi normákról).
- o A nemzetközi *ius cogens* normái, alapelvei és alapvető értékei mércéi az alkotmánymódosításnak és általában az alkotmánynak.
- o A nemzetközi emberi jogokat védő egyezmények – elsősorban az Emberi Jogok Európai Egyezménye – által előírt jogvédelem szintje köti az Alkotmánybíróságot az alkotmányos alapjogok értelmezésekor.

(Értékelésem szerint az alkotmánymódosítás felülvizsgálhatóságával foglalkozó következő, 12/2013. AB határozat új megállapításokat e tekintetben nem hozott, de közvetetten megerősítette a 61/2011. AB határozatban foglaltakat).

Mivel az Alaptörvény Q) cikkének (2) bekezdése mögött a *pacta sunt servanda* elve áll, ezért a nemzetközi jog helyének értékelésénél lényeges, hogy milyen súlyt tulajdonítunk ezen elvnek az alkotmányi szabályok átfogó rendszerében. A probléma az alkotmányi szabályozás alapjait érinti. Alapvető kérdés, hogy az alkotmányi szabályok között van-e hierarchia, és ha van, akkor ez milyen mértékű. Mi alapján érvényesülhet egy alkotmányi szabály egy másikkal szemben: a védett alkotmányos értékek alapján vagy pusztán logikai alapon (pl. *lex specialis* elv)? E kérdésekre a válaszokat tudni kellene ahhoz, hogy el lehessen dönteni, vajon az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése, és a mögötte álló *pacta sunt servanda* elve (valamint az elv által védett nemzetközi jogi kötelezettségek), érvényesülhetnek-e más alkotmányi szabályokkal vagy uniós jogi normákkal szemben; ha igen, mely szabályokkal szemben, és milyen feltételekkel. Jelenleg erre az Alkotmánybíróságnak nincs egyértelmű válasza.

(4) A joghatások vizsgálata

Miután a joghatások vizsgálatát megalapoztam a megelőző elemzésekkel, a joggyakorlat négy területét különböztetem meg, melyeknél a nemzetközi jog joghatásait külön-külön érdemes felmérni: a jogalkotás, alkotmánybíráskodás, igazságszolgáltatás (bírói jogalkalmazás) és a közigazgatás. (A közigazgatási jogalkalmazással különböző indokok miatt nem foglalkoztam.)

3. A nemzetközi jog joghatásai a jogalkotásban

A nemzetközi jogi kötelezettségeknek a magyar jogalkotásban három általános joghatását különböztettem meg: (i) a beiktatási (kihirdetési) kötelezettség; (ii) jogalkotási eszközökkel történő végrehajtási kötelezettség; (iii) a nemzetközi joggal összhangban történő jogalkotás. E joghatások részben alkotmányi, részben alkotmányalatti jogszabályoknál fogva állnak be.

(1) A beiktatási (kihirdetési) kötelezettség

A nemzetközi jogi aktusok esetében a beiktatási kötelezettséget keltő joghatás sok tényező befolyásolhatja. (i) Van olyan jogi aktus, amelyet ki lehet hirdetni, van olyan, amelyet nem lehetséges (pl. regionális szokásjog). (ii) A kihirdethető aktusok közül is van olyan, melyet kötelező kihirdetni, van olyan, amelyiket nem (pl. más állam által egy nemzetközi szerződéshez fűzött fenntartás). (iii) A kötelezően kihirdetendő aktusok között is változó lehet e kötelezettség jogalapja (alkotmányi vagy törvényi kötelezettség).

Legnagyobb gyakorlati jelentősége a nemzetközi szerződések beiktatásának (kihirdetésének) van. Az alkotmányi rendelkezés nem teszi kötelezővé azon nemzetközi szerződések kihirdetését, melyeknek Magyarország részese. Arról rendelkezik, hogy a kihirdetés a feltétele annak, hogy az a belső jog részévé váljon. A kihirdetési kötelezettséget csak az Nsztv. 9. §-a tartalmazza. Ennek ellenére az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata értelmében a kihirdetési kötelezettség alkotmányos követelmény, melyet az 54/2004. AB határozatban állított fel. (Később e megállapítását megerősítette). Így a nemzetközi szerződések beiktatása (kihirdetése) egy levezetett alkotmányi kötelezettség, melynek azonban legalább négy bizonytalan pontját azonosítottam az értekezésben.

(2) Végrehajtási kötelezettség jogalkotási eszközökkel

A nemzetközi jog és a magyar jog összhangjának biztosításához legtöbbször nem elég a nemzetközi szerződés beiktatása, mert a nemzetközi jogi szabályok sokszor csak úgy tudnak érvényesülni a belső jogrendszerben, ha további végrehajtó szabályok ezt lehetővé teszik (konkrétabb szabályozással, eljárási-hatásköri rendelkezésekkel, esetleg szervek felállításával). A végrehajtó szabályok elfogadásának elmaradása - bizonyos feltételek mellett - mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzethez vezethet.

A jogalkotással teljesíthető nemzetközi jogi kötelezettséget nem csak egy-két, a szerződésre tekintettel elfogadott, konkrét végrehajtó jogszabállyal lehet biztosítani. A jogrendszer egésze vagy a szerződés tárgykörébe tartozó belső jogszabályok összessége alkalmas lehet a kötelezettség teljesítésére anélkül, hogy a szerződésre tekintettel külön végrehajtó jogszabályt fogadna el az állam.

Nem csak az okoz alkotmányellenes helyzetet, ha a jogalkotó nem hoz végrehajtó jogszabályt egy beiktatott nemzetközi szerződés rendelkezéseinek érvényesítésére, hanem az is, ha a

létező végrehajtó jogszabály nem alkalmas e rendelkezések megfelelő végrehajtását biztosítani. Alkotmányi szempontból értékelhető végrehajtási kötelezettség csak határozott nemzetközi jogi kötelezettségből vezethető le. Az általános, az államoknak tág mérlegelési lehetőséget hagyó, puha nemzetközi jogi kötelezettségek esetén szinte lehetetlen megállapítani az esetlegesen elmulasztott jogalkotás tartalmi körvonalait, így alkotmányellenes helyzet megállapítására nem kerülhet sor.

(3) A nemzetközi joggal összhangban történő jogalkotás

Nem elég, ha egy nemzetközi jogszabályt beiktatnak, annak végrehajtását belső szabályok biztosítják, a nemzetközi joggal általában a magyar jogszabályoknak is összhangban kell lennie. Ez a Magyarországra nézve kötelező nemzetközi jogi normákkal összhangban történő jogalkotás alkotmányi kötelezettsége. A jogalkotás ebben a vonatkozásban jelentheti valamely a nemzetközi jogi kötelezettséggel tárgyában érintkező belső jogszabály elfogadását, létező belső jogi szabály hatályban tartását, módosítását, illetve hatályon kívül helyezését. Ugyanakkor egy nemzetközi szerződést végrehajtó belső jogszabály és a szerződés tárgykörébe eső belső jogszabályok elkülönítése sokszor igen nehéz, bár ezen megkülönböztetéssel az Alkotmánybíróság is élt.

4. A nemzetközi jog joghatásai az alkotmánybíráskodásban

A vizsgálat szempontjai

A Magyarországra nézve kötelező nemzetközi jogi normák alkotmánybíráskodásban kifejtett joghatásainak elemzését hét szempontra alapítottam. Ezek kombinációja mentén a joghatások elvileg feltérképezhetők:

- a nemzetközi jogi normák három típusa;
- a nemzetközi jogi normák kettős megjelenése;
- a normakapcsolatok három alapvető formája;
- a nemzetközi jogi normák négyféle szerepe az alkotmánybíráskodásban;
- az alkotmánybírási eljárások egyes típusai;
- a nemzetközi jogi normákkal kapcsolatba kerülő más normák típusai;
- a nemzetközi jogi normákkal kapcsolatba kerülő más normák funkciói.

Kiindulásképpen elsősorban a nemzetközi jog lehetséges funkcióinak (szerepeinek) szemszögéből közelítettem meg a nemzetközi jog használatát az alkotmánybíráskodásban, kombinálva a lehetséges szerepeket, a nemzetközi jogi normák típusait és az egyes alkotmánybírási eljárásokat. Az alkotmánybíráskodásban a nemzetközi jogi normáknak négy alapvető funkcióját (szerepét) különböztettem meg: (i) alkotmányos mérce; (ii)

értelmezési támpont; (iii) alkotmányossági vizsgálat tárgya; (iv) tény. A nemzetközi jogot két aktív szerepében, alkotmányos mérceként és értelmezési támpontként vizsgáltam.

A nemzetközi jog, mint értelmezési támpont

A nemzetközi jog elvileg bármely alkotmánybíróági eljárásban alkalmazható, mint értelmezési támpont. Ekkor az Alkotmánybíróság valamely nemzetközi jogi normára tekintettel állapítja meg egy alkotmányi (esetlegesen egy alkotmányalatti) jogszabály tartalmát. A nemzetközi jog hatása közvetett: egy másik szabály tartalmának meghatározásán keresztül hat valamely alkotmányossági kérdés megválaszolása során. A magyar alkotmánybíráskodásban ez a nemzetközi jog szokásos, általános érvényesülési formája. Ezen túl, az Alkotmánybíróság gyakorlatából arra következtettem, hogy a nemzetközi jog nem egyszerűen értelmezési támponttá, hanem az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésére tekintettel *kötelező értelmezési támponttá* vált az alkotmányi (és alkotmányalatti) jogszabályok értelmezésénél.

A kötelező értelmezési támpont fogalmának három jellemzőjét látom: (i) a testület köteles figyelembe venni az alkotmányértelmezés során a releváns nemzetközi jogi normákat; (ii) biztosítani kell az összhangot az alkotmány és a nemzetközi jog között, az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésének megfelelően; (iii) a nemzetközi jog értelmezési elsőbbséggel bír más normákkal szemben az alkotmányértelmezés során (mely azonban feltételes lehet).

A nemzetközi jogi kötelezettség *figyelembevétele* ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság az alkotmányértelmezés során „szükség szerint” van figyelemmel a nemzetközi jogi kötelezettségekre, míg az alapjogi korlátozások vizsgálatakor az Alkotmánybíróság *minden esetben figyelembe veszi* a magyar államra kötelező egyezményekből fakadó követelményeket.

Egy nemzetközi jogi norma, értelmezési támpontként - más normákhoz, való viszonyában - háromféle módon érvényesülhet: (i) mint önálló értelmezési támpont; (ii) mint együttesen alkalmazott értelmezési támpont (szokásos alkalmazás) (iii) mint értelmezési elsőbbséggel bíró norma értelmezési normakonfliktusban.

A három eset vizsgálata után azt a következtetést vontam le, hogy a nemzetközi jogi normák kötelező értelmezési támpontként veendő figyelembe az alkotmányi szabályok tartalmának meghatározásánál, és értelmezési elsőbbségük van, amennyiben az Alaptörvény céljai, a Nemzeti hitvallás vagy a történeti alkotmány vívmányai (mint konkurens értelmezési támpontok) esetleges ellentétes tartalma nem jön figyelembe az értelmezendő alkotmányi szabály értelmezésénél. (Kifejeződő normakonfliktus esetén az adott határozatban érvényesülő eseti szempontok döntenek el, melyik értelmezési támpont érvényesül.)

Számos példa van arra, hogy az Alkotmánybíróság értelmezési támpontként használja a egy nemzetközi szervezet nem kötelező határozatát. E határozatok nem kötelező értelmezési

támpontok, csak *opcionális értelmezési támpontként* jönnek figyelembe. Felhasználásuk általános lehetőségét az Alkotmánybíróság értelmezési szabadsága, és a nemzetközi együttműködés alkotmányi parancsa alapozza meg. Használatukat ezen dokumentumok nem kötelező volta, valamint járulékos, eszközjellege, és a jogbiztonság elve korlátozza.

Az Alkotmánybíróság szokásosan alkalmaz értelmezési támpontként nemzetközi bírósági határozatokat, mely a gyakorlatban az Emberi Jogok Európai Bíróságának határozatait jelenti. A gyakorlat alapján általános tétel, hogy e határozatokat kötelező értelmezési támpontként kell figyelembe venni az alkotmányértelmezés során, mivel az Egyezmény rendelkezéseinek a Bíróság által értelmezett tartalommal kell érvényesülniük a magyar jogban. Ez nem az egyes strasbourgi határozatokban megjelenő értelmezés követését jelenti, hanem a strasbourgi gyakorlat absztrakt értékelését és alkalmazását.

A nemzetközi jog, mint alkotmányos mérce

A nemzetközi joggal más jogi normák vagy egyedi jogi aktusok alkotmányossága is mérhető. A nemzetközi jog alkotmányos mérceként betöltött szerepére néhány általános megállapítás tehető. A magyar jogrendszerben a nemzetközi jog nem saját jogán, hanem egy alkotmányi szabály alapján válik alkotmányos mércévé. A nemzetközi jog bármely alkotmánybírósági eljárásban lehet értelmezési támpont, alkotmányos mérceként csak bizonyos eljárásokban érvényesülhet. A nemzetközi jogot mindig együtt kell alkalmazni azon alkotmányi szabállyal [pl. Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdés, mint utaló szabály], mely alapján alkotmányos mérceként vehető figyelembe. A nemzetközi jog, mint alkotmányos mérce formailag nem érvényesülhet csak egyedül. A nemzetközi jogi norma alkotmányos mérceként együtt alkalmazható formai (utaló) alkotmányi szabállyal, de esetenként az alkotmány materiális szabályaival is.

A kérdéskör kapcsán szükséges volt az alkotmányellenesség elemzése is, mely egy jellegzetes normakapcsolaton, a normakonfliktuson alapszik. Az alkotmányellenességnek három formáját különítettem el: az elsőfokú, a másodfokú és a harmadfokú alkotmányellenességet.

A különböző lehetőségek elemzése után arra a következtetésre jutottam, hogy a nemzetközi jogi norma (mint nemzetközi jogforrás) alkotmányos mérceként háromféleképpen érvényesülhet az alkotmányhoz való viszonyában: (i) tartalmilag önálló, utaló alkotmányi szabály alapján funkcionáló alkotmányos mérceként (mely másodfokú alkotmányellenességet alapozhat meg); (ii) tartalmilag nem önálló, az alkotmányos mérceként alkalmazott alkotmányi szabályt tartalmilag kiegészítő mérceként; (iii) tartalmilag önálló, a vele ellentétes alkotmányi szabálytartalommal szemben érvényesülő (azt kizáró) alkotmányos mérceként (csak nemzetközi *ius cogens* normák esetében).

A nemzetközi jog egyes alkotmánybírósági eljárásokban

A nemzetközi jog szerepeinek felmérése után, adtam egy általános áttekintést arra, hogy tíz alkotmánybírósági eljárásra vonatkoztatva, a nemzetközi jogi normák milyen funkciót tölthetnek be (vizsgálat tárgya; értelmezési támpont; alkotmányos mérce). Az általános következtetések a következők. (i) Bármely Magyarországra nézve kötelező nemzetközi jogi norma, bármely alkotmánybírósági eljárásban értelmezési támpontként szerepelhet az alkotmányos mérceként alkalmazott alkotmányi szabály értelmezése során. (ii) Nemzetközi jogi norma, mint nemzetközi jogforrás - egy kivétellel - nem lehet alkotmányossági vizsgálat tárgya. Alkotmányossági vizsgálat tárgyát egyes eljárásokban csak az egyes nemzetközi jogi normák kihirdetéséről szóló jogszabályok képezhetik. (iii) Vannak eljárások, melyekben a nemzetközi jog nem (vagy csak kivételesen) lehet alkotmányos mérce (a háromféle alkotmányjogi panasz vizsgálatára irányuló eljárások), mert itt az Alkotmánybíróság csak elsőfokú alkotmányellenességet állapíthat meg. Viszont a nemzetközi jogi norma, mint alkotmányos mérce megsértése csak másodfokú alkotmányellenességet jelenthet, tehát alkotmányos mérceként nem jön szóba.

(1) A joghatások rendszeres, teljeskörű áttekintésének akadályai

A nemzetközi jog különböző funkcióinak jellemzése után, a nemzetközi jog joghatásainak rendszeres áttekintése lett volna a következő lépés az egyes alkotmánybírósági eljárásokra lebontva. Azonban az alkotmánybírósági joggyakorlat jelenleg túl hiányos ahhoz, hogy ilyen rendszeres, teljességre törekvő áttekintést meg lehessen tenni. Az ilyen áttekintés útjában álló tényezőket részleteztem.

Ez azonban nem volt akadálya annak, hogy a nemzetközi jogi normák lehetséges joghatásainak fő típusait különválasszam, és rámutassak azokra a szabályozási területekre, ahol a dualista rendszer rosszul működik (pl. az uniós alapító szerződések kezelése).

A magyar joggyakorlatban zavarokat okoz a nemzetközi jogszabály (nemzetközi szerződés) és a kihirdetéséről szóló jogszabály kapcsolata és joghatásaik viszonya. Az Alkotmánybíróság gyakorlatából, egyes határozatok elemzése nyomán legalább három megközelítést szűrtem ki: (i) klasszikus dualista álláspont; (ii) kvázi-monista álláspont; (iii) dualista/monista vegyes álláspont. Rámutattam, hogy a nemzetközi szerződés és a beiktató jogszabály keveredése miképpen akadályozza a tisztánlátást a joghatások helyes értékelésében.

Összefoglalóan áttekintettem a nemzetközi jog alkotmánybírósági eljárásokban kifejtett, lehetséges joghatásait. Összesen *hét fő, lehetséges joghatást* azonosítottam. (A nemzetközi jogi normák által betölthető szerepek nagy vonalakban behatárolják ezeket a joghatásokat).

(2) Joghatások és problémák egyes alkotmánybírósági eljárásokban

Néhány alkotmánybírósági eljárásnál felmértem azokat a nehézségeket, melyeket a joghatások azonosítása okoz (nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata, előzetes normakontroll, egyedi normakontroll bírói kezdeményezésre).

(3) A dualista modell problémái

Elkülönítettem azokat az okokat, melyek miatt az alkotmánybírósági eljárásban a magyar dualista modell rosszul működik egyrészt a nemzetközi jogi normák konfliktusának eseteiben, másrészt az Európai Unió alapító szerződéseinek kezelésénél.

(4) A nemzetközi jog kivételes érvényesülési formái

Külön áttekintettem a nemzetközi jog (gyakorlati szempontból) kivételes érvényesülési formáit, és lehetséges joghatásait: ezek a nemzetközi *ius cogens*, a nemzetközi szokásjog és a nem transzformált (ki nem hirdetett) nemzetközi jogi normák.

Bár számos ellenvélemény van, de alaptételként mutatkozik a jelenlegi magyar alkotmányos rendszerben, hogy a *Magyarországra kötelező, de be nem iktatott nemzetközi jogi normáknak is lehetnek joghatásai* a magyar jogrendszerben. A Magyarországra kötelező, de belső jogszabályba nem foglalt nemzetközi szerződések e joghatásaikat a belső jogszabályok alapján fejthetik ki, melyek közül a legfontosabb az alkotmányi nemzetközi jogi klauzula. Emiatt a nemzetközi jog és a magyar belső jog nem különül el teljesen a dualizmus tételeinek megfelelően.

A ki nem hirdetett nemzetközi jogi normák lehetséges joghatásainak értékelésénél *a legtöbb kérdést ezek megismerhetősége veti fel*. Bizonyítottam, hogy a szokásos megismerhetőség hiánya aligha akadályozza annak, hogy a nemzetközi joggal ellentétes állami aktusok alkotmányellenesnek minősüljenek az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésének tükrében.

Ugyanakkor, a kihirdetendő, de ki nem hirdetett nemzetközi jogi normák joghatásainál a legfontosabb korlátnak e vonatkozásban azt tekintem, hogy Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése (jogbiztonság) alapján a ki nem hirdetett nemzetközi jogi normákkal való összhangot nem kell biztosítani annyiban, amennyiben e normák alapján hárulnának magánfelekre kötelezettségek. A magyar jogrendszer részét nem képező, de Magyarországra kötelező nemzetközi jogi normára nem alapítható magánfél kötelezettsége és felelőssége (nemzetközi *ius cogens* norma kivételével).

5. A nemzetközi jog joghatásai a bírósági jogalkalmazásban

Szempontrendszer a joghatások felméréséhez

A bírói jogalkalmazásnál a joghatások felmérése más szempontrendszeren alapul, tekintettel az alkotmánybíráskodástól eltérő jellemzőkre. A kiindulópontot három alapvető megkülönböztetés képezi:

- o a nemzetközi jogi norma a tényállás irányában vagy más jogi norma irányában fejt-e ki joghatást;
- o a nemzetközi jogi norma milyen normakapcsolatban áll egy konkrét ügy elbírálása során más jogi normával (értelmezés, együtt alkalmazás, normakonfliktus);
- o a konkrét ügyben feleként kik állnak egymással szemben, magánfelek vagy magánfél és állami szerv.

Különösen fontos, az a megkülönböztetés, hogy egy jogi norma a *tényállás* irányába vagy *más jogi norma* irányába fejt ki joghatást. Ez az alapja a közvetlen és közvetett joghatás megkülönböztetésének a bírói jogalkalmazásban.

A *közvetlen joghatás* vagy az adott ügyben felmerülő igény alátámasztásául szolgál, valamilyen jogot (illetve kötelezettséget) keletkeztet (*igényalapító joghatás*), vagy valamilyen igényt kizár oly módon, hogy az azt támogató jogi normát, annak joghatását zárja ki, és maga lép a helyébe megalapozva valamilyen másik igényt (*helyettesítő-kizáró joghatás*).

A *közvetett joghatás* lehet *értelmező joghatás*, amennyiben egy jogi norma egy másik jogi norma tartalmának megállapításához járul hozzá anélkül, hogy közvetlenül a tényállás alapján jogokat lehetne rá alapítani, vagy lehet olyan kizáró joghatás, mely a másik jogi normát kizár az alkalmazásból, de nem lép annak helyébe (*egyszerű-kizáró joghatás*).

A *self-executing* vagy közvetlenül alkalmazható normák

A joghatások feltérképezésénél fontos előkérdés egy sokat használt, és meglehetősen zavaros fogalom tisztázása, mely a közvetlen alkalmazhatóság (vagy *self-executing* jelleg). A bírósági jogalkalmazásban a nemzetközi jog helyzetének jellemzésére leggyakrabban a közvetlen alkalmazhatóságot vagy ennek hiányát használják. Az alkotmánybíráskodás és a bírászkodás különbségeiből következik, hogy a nemzetközi jog helyzetének leírására használt közvetlen alkalmazhatóság fogalma a bírászkodásra vonatkoztatva nyer teljes értelmet.

(1) Fogalmi zavarok

Részletesen elemeztem a magyar szakirodalmat és joggyakorlatot a közvetlen alkalmazhatóság fogalmi problémáinak megoldása végett. A fogalom használatát jellemzi a bizonytalan fogalmi környezet, a többértelműség, az ismérveinek teljes bizonytalansága.

A közvetlen alkalmazhatóság egyszerre több ideát közvetít. (i) Egy nemzetközi vagy uniós jogi norma transzformáció nélkül érvényesül a belső jogban (transzformációs aktus szükségtelensége). (ii) Egy jogi norma (belső jogi norma is) további normatív jogi aktus nélkül alkalmazható egy jogvitában (végrehajtó, kiegészítő, kitöltő normatív aktus szükségtelensége). (iii) Egy jogi norma (belső jogi norma is) alkalmas arra, hogy jogok és kötelezettségek forrása legyen, azaz igény alapjául szolgáljon.

A fogalmi zavarok oka alapvetően az alkalmazhatósághoz kapcsolt „közvetlen” jelző meghatározatlansága. De az is bizonytalan, hogy mit jelent egy norma „alkalmazása”.

(2) Egy norma alkalmazása

Egy jogi norma alkalmazása alatt azt értem, hogy valaki a jogi normának valamilyen joghatást tulajdonít. Így a lehetséges joghatásokhoz lehet kötni egy norma alkalmazhatóságának alapeseteit.

Tekintettel arra, hogy egy jogi norma érvényesülhet (alkalmazható) *önállóan* vagy valamilyen *normakapcsolatban*, és elvileg kifejthet közvetlen és közvetett joghatást, a bírói jogalkalmazásban egy norma alkalmazásának tíz alapesetét különböztettem meg annak megfelelően, hogy a következők közül mely joghatást tulajdonítjuk a normának:

- o önálló igényalapító joghatás;
- o együttes (kapcsolt) igényalapító joghatás (együttes alkalmazás más normával);
- o önálló értelmezési támpont más alkalmazandó norma tartalmának megállapításához (önálló értelmező joghatás);
- o együttes (kapcsolt) értelmezési támpont más norma tartalmának megállapításához (kapcsolt értelmező joghatás);
- o önálló, egyszerű-kizáró joghatás, amikor önállóan kizárja más norma érvényesülését a tényállás jogi értékelésénél, de nem lép a helyére (közvetett joghatás);
- o önálló, helyettesítő-kizáró joghatás, amikor önállóan kizárja más norma érvényesülését a tényállás jogi értékelésénél, és a helyére lép (közvetlen joghatás);
- o kapcsolt, helyettesítő–kizáró joghatás, amikor más normával együttesen kizárja egy további norma érvényesülését a tényállás jogi értékelésénél, és a helyére lép (közvetlen joghatás);
- o kapcsolt, egyszerű-kizáró joghatás, amikor együttesen kizárja más norma érvényesülését a tényállás jogi értékelésénél, de nem lép a helyére (közvetett joghatás);
- o önállóan kizárja más norma érvényesülését egy harmadik norma értelmezésénél (értelmezési elsőbbség - kizáró joghatás);

- o együttesen kizárja más norma érvényesülését egy további norma értelmezésénél (értelmezési elsőbbség - kizáró joghatás).

(3) Egy norma alkalmazhatóságának „közvetlensége”

Egy nemzetközi jogi norma alkalmazásának közvetlenségére a jogbeszéd alapján, két lehetőség a kézenfekvő. (i) Amennyiben az alkalmazhatóság alatt az érthető, hogy bizonyos összefüggésben valamilyen joghatás tulajdonítható egy normának, akkor a közvetlen alkalmazhatóság jelenthetné azt, hogy *valamilyen közvetlen joghatás (közvetlen hatály) tulajdonítható egy normának*. (ii) A második megoldás tehát az lenne, hogy egy jogi norma akkor alkalmazható közvetlenül, ha alkalmas arra, hogy *önállóan, más jogszabályoktól függetlenül*, azok segítsége nélkül használható legyen egy jogvita eldöntésénél (fejtsen ki valamilyen joghatást). Egy jogi norma közvetetten alkalmazható, ha csak más jogszabály kiegészítő szabálya segítségével, vagy más jogszabály közvetítésével, vagy erejénél fogva válik alkalmazhatóvá egy jogvita eldöntése során.

Az első megoldást elvettem, mert a közvetlen alkalmazhatóság és közvetlen hatály megkülönböztetése lényeges (l. pl. az uniós jogot). A második megoldást (közvetlen alkalmazhatóság, mint önálló alkalmazhatóság) külön megvizsgáltam, azt nézván meg, hogy ezen értelmezésnek milyen tér nyílhat a normák alkalmazását leíró fogalmi rendszerben.

(4) A közvetlen alkalmazhatóság, mint önálló alkalmazhatóság

Arra jutottam, hogy a közvetlen alkalmazhatóság önálló alkalmazhatóságként való felfogása tisztább fogalmi helyzetet eredményezhet, azonban két fontos érv szól ezen értelmezés ellen. Egyrészt, a magyar dualista jogrendszerben minden nemzetközi jogi norma érvényesüléséhez kell valamilyen másik szabály, tehát egy nemzetközi jogi norma elvileg soha nem rendelkezik önálló alkalmazhatósággal, ha az alkalmazhatóság önállóságot jelent. Másrészt, minden jogi norma tartalmánál fogva elvileg alkalmas arra, hogy önállóan értelmezési támpontként (egy alkalmazási alapeset) szerepeljen egy másik jogi norma értelmezésénél, tehát *tartalmilag minden jogi norma alkalmazható önállóan*.

A közvetlen alkalmazhatósággal kapcsolatban a következtetésem az, hogy a közvetlen és közvetett alkalmazhatóság fogalma többértelmű, ellentmondásos, fogalmi zavart tükröz, és nem menthető úgy sem, hogy önálló alkalmazhatóságként értelmezzük. Ebből az következik, hogy *a közvetlen és közvetett alkalmazhatóság fogalmát el kellene hagyni a jogi elemzésekből*, és nem kellene használni a joggyakorlatban sem.

Egy nemzetközi jogi norma alkalmazhatósága

Egy jogi norma azzal jellemezhető, hogy alkalmazható-e vagy sem (jelző nélkül) az ügyek bizonyos körében vagy egy konkrét ügyben, és ha igen, milyen joghatásai (közvetlen vagy közvetett) vannak. Azzal, hogy egy jogi norma alkalmazhatóságát tételezzük, még nem

mondtunk semmit annak lehetséges joghatásairól, csak azt állítjuk, hogy valamilyen joghatása van - és az alkalmazási alapesetek egyike fennáll.

(1) Egy lényeges distinkció

A (jelző nélküli) alkalmazhatóság kérdésénél kell tenni egy fontos megkülönböztetést. Minden alkalmazhatóság *potencialitást jelent*. Különösen fontos kérdés, hogy egy norma alkalmazhatóságára tett állítás milyen összefüggésekben érvényes. Ezért az alkalmazhatóság három formáját meg kell különböztetni (ez sorrend is, mert az utóbbi fennállása feltételezi az előbbi vagy előbbieket fennállását):

- o *formai absztrakt alkalmazhatóság* (a norma formai jellegzetességein múlik);
- o *tartalmi absztrakt alkalmazhatóság* (a norma tartalmi jellegzetességein múlik);
- o *konkrét alkalmazhatóság* (a norma alkalmazhatóságát egy ügyre vagy az ügyek egy körére vonatkoztatjuk).

(2) Az absztrakt alkalmazhatóság általános vélelme

A közvetlen alkalmazhatóság kétes fogalma helyett, a kihirdetésről szóló jogszabályban foglalt nemzetközi jogi normák alkalmazhatóságának általános vélelmét állítottam fel, és érveltem mellette. Az alkalmazhatóság vélelmének lényege, hogy *egy nemzetközi szerződés kihirdetéséről szóló jogszabály alkalmas arra, hogy a magyar jogrendszerben a tárgyat tekintve releváns, lehetséges tényállások valamelyikében valamilyen joghatást kifejtсен (legalább az alkalmazási alapesetek egyikében)*. Ezen általános vélelem jelentősége, hogy egy bíróságnak egy konkrét ügy eldöntése során feltételeznie kell a tárgyában érintkező nemzetközi szerződéses normatartalom joghatását, és vizsgálnia kell, hogy a konkrét ügyben van-e ilyen joghatás, és ha igen, ez miből áll.

Ez azt jelenti, hogy egy kihirdetésről szóló jogszabályban megjelenő nemzetközi jogi normatartalomnak mind a formai, mind a tartalmi absztrakt alkalmazhatóságát vélelmezni kell. Az kérdés lehet, hogy a konkrét ügyben alkalmazható-e a jogszabály (konkrét alkalmazhatóság), az is kérdéses, hogy milyen joghatás tulajdonítható neki, de a vélelem valamilyen joghatás mellett szól.

Az (absztrakt) alkalmazhatóság általános vélelme mellett öt érvet hoztam fel.

Az alkalmazhatóság általános vélelme nyomán a kérdés az, hogy az alkalmazhatóság során milyen joghatások tulajdoníthatók a nemzetközi jogi normáknak.

Egy nemzetközi jogi norma közvetlen joghatásai (közvetlen hatálya)

Egy jogi norma akkor közvetlen hatályú, ha az *a konkrét tényállás függvényében, jogalkalmazó szervek előtt érvényesíthető alanyi jogok és kötelezettségek forrása lehet*

(önállóan vagy kapcsoltan egy igény alapja lehet). A jogi norma más jogi norma közvetítése nélkül lesz a tényállás jogi értékelésének és az érvényesítendő jognak az alapja.

Elvileg egy jogi norma közvetlen joghatást három módon fejthet ki: (i) egyedüli forrása alanyi jogoknak és kötelezettségeknek a konkrét tényállás függvényében; (ii) más jogi normával együttesen forrása alanyi jogoknak és kötelezettségeknek (együttes alkalmazás); (iii) normakonfliktus helyzetben, más jogi normát kizárva lesz forrása alanyi jogoknak és kötelezettségeknek (alkalmazási elsőbbség nyomán helyettesítő-kizáró joghatás).

(1) Alaphelyzetek

A közvetlen joghatások többféle alaphelyzetben érvényesülhetnek, melyek tipizálhatóak. Ezek a következők:

- o Magánfél igényt érvényesít állam, állami szerv ellen (vertikális közvetlen hatály).
- o Állami szerv érvényesít jogot magánfél kötelezett ellen (fordított vertikális közvetlen hatály).
- o Magánfél érvényesít jogot magánfél kötelezett ellen (horizontális közvetlen hatály)
- o Közvetlen hatályú nemzetközi szerződésen alapuló döntés joggal vagy kötelezettséggel jár harmadik fél (magánfél) tekintetében (háromoldalú jogviszony).

(2) Közvetlen joghatások a bírói gyakorlatban: öt esetkör

Külön mértem fel azt, hogy a nemzetközi jog általánosan elismert normáinak, a be nem iktatott nemzetközi szerződéseknek, és a nemzetközi szerződéseket kihirdető jogszabályoknak milyen közvetlen joghatásai lehetnek a bírói jogalkalmazásban. Külön figyeltem arra, hogy milyen összefüggésekben tulajdonít a bíróság egy normának helyettesítő-kizáró funkciót.

A bírói gyakorlatban az alkalmazott nemzetközi szerződésekhez tárgyakat tekintve rendszerint kapcsolódnak belső jogszabályok, így a bíróságok e belső jogszabályokat alkalmazzák (és a nemzetközi jogi normáknak legfeljebb közvetett, értelmező joghatást tulajdonítanak). Öt esetkör van, amikor a bírói gyakorlat a nemzetközi jogi normáknak közvetlen joghatást tulajdonít. (i) Van a nemzetközi jogi normákhoz kapcsolódó belső jogszabály, de ezek között nincs összhang. (ii) Van a nemzetközi jogi normákhoz kapcsolódó belső jogszabály, és az esetleges ellentétük könnyebben megmutatkozik a nemzetközi bírói joggyakorlat miatt. (iii) A nemzetközi jogi normának eltérő rendelkezései vannak a kapcsolódó belső jogszabályétól (vagy kivételesen nincs kapcsolódó belső jogszabály). (iv) Belső jogszabály utalással utat enged a nemzetközi szerződés érvényesülésének. (v) Unió nemzetközi szerződések alkalmazása.

Egy nemzetközi jogi norma közvetett joghatásai

A nemzetközi jogi norma joghatása közvetett, ha nem a tényállás irányában, hanem más, az adott jogvitában alkalmazandó jogszabályok irányában fejt ki joghatást, (például alapul szolgál e jogszabályok tartalmának megállapításához a konkrét tényállás tükrében). Így csak „közvetve” van hatással a konkrét jogvitában a felmerülő tények jogi értékelésére.

A közvetett joghatások négy formáját azonosítottam és elemeztem:

- o a nemzetközi jogi normák értelmező joghatását;
- o közvetett, egyszerű-kizáró joghatását;
- o közvetett, más normát az értelmezésből kizáró joghatását (értelmezési elsőbbség esetében);
- o a meg nem erősített nemzetközi jogi szerződések kivételes, „gyenge” közvetett hatályát.

Célom az volt, hogy a hagyományosan alkalmazott fogalmi rendszer problémáit, ellentmondásait feltárjam, azt tovább javítsam, és a mögöttük álló logikai összefüggéseket gazdagítsam abból a célból, hogy lehetővé váljon egy olyan leírása a nemzetközi jog érvényesülésének, mely a szabályozást és a joggyakorlatot differenciáltabban és zártabb összefüggésrendszerben tükrözi.

Nem állítom, hogy a fenti fogalomrendszer alapján mindig pontos elhatárolásokat lehet tenni gyakorlati problémák felmerülésekor. Ez nem automatizmus. Egy ilyen fogalomrendszer inkább egy eszközrendszer, mely orientálja az elemzést, kimunkált megközelítési módszereket közvetítve számára. Egy gyakorlati problémánál nem a megoldást nyújtja, hanem a megoldáshoz vezető elemzések irányait alapozhatja meg.

Az értekezéshez kapcsolódó, a PhD fokozat megszerzése óta született munkák

A értekezés módszeréhez kapcsolódó munkák

- o Az analitikus jogdogmatika keservei: jogosultság, szabadosság, hatalmasság. Jogelméleti Szemle 2012/4. 15-57.
- o Van-e jogi tudás, avagy mit tudhatunk a jogban? Jogelméleti Szemle 2014/3. 10-51.
- o Szövegempirizmus és analitikus jogdogmatika: jogi elemzés sub specie linguae. 4 Pro Futuro - a jövő nemzedékek joga 2014/2. 105-125.

Az értekezés tárgyával kapcsolatos munkák

- o Európai Bíróság: jogértelmezés kontra jogalkalmazás? Magyar Jog 1999/1. 42-50.
- o Magyarázatok az irányelvek horizontális alkalmazására. Európai Jog 2005. november, 15.
- o Irányelvek alkalmazása magánfelek közötti jogvitákban – újragondolva. Európai Jog 2006. január, 12-20.
- o A nemzetközi jog használata az Alkotmány értelmezésénél. Jogtudományi Közlöny 2009/7-8.
- o Preclusive Effect of Directives: An Explanatory Framework for the Post-Lisbon Era. Miskolc Journal of International Law Vol. 6. (2009) No. 2. 60-79.
- o A jogrendszer nemzetköziesedése – alkotmányjogi szempontból. In: A köztársasági alkotmány 20 éve. PAMA, Pécs 2009. 351.
- o A nemzetközi szerződések törvénybe iktatása: homokszemek a gépezetben. Közjogi Szemle 2010/1. 7.
- o A magyar Lisszabon-határozat: befejezetlen szimfónia luxemburgi hangnemben. Alkotmánybírósági Szemle 2010/2. 90-99.
- o Az Alkotmánybíróság és az alkotmány feletti normák: könnyű liaison elkötelezettség nélkül? Közjogi Szemle 2011. december, 1.
- o Milyen mértékben nemzetközi jog az Európai Unió joga a magyar alkotmányos gyakorlatban? In: International Law – A Quiet Strength (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh) (Ed. Péter Kovács), Pázmány Press, Budapest 2011. 287-300.
- o Nemzetközi szokásjog: régi dilemmák és új fejlemények. Közjogi Szemle 2012/4. 10.
- o A nemzetközi szerződések 'kihirdetése': fogalmi zavar a közjogban. Iustum Aequum Salutare 2013/4. 185-203.
- o A nemzetközi jog joghatásai az alkotmánybírósági eljárásokban. Jogelméleti Szemle 2013/4. 2-32.
- o Kötelezettség nemzetközi jogi normák kihirdetésére: helyzetkép. 6 Közjogi Szemle 2013/4. 18-27.
- o Az Európai Unió joga a gyakorlatban. Budapest: HVG-ORAC, 2013. (7. fejezet)

dc_1052_15

- o Treaty Interpretation by Relying upon Other International Legal Norms. Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2013. Eleven International Publishing, The Hague 2014. 181-198. o.
- o Conceptual Confusion and Methodological Deficiencies: Some Ways That Theories on Customary International Law Fail. European Journal of International Law 25 (2014) 529-552.
- o A Költségvetési Paktum alkotmányos helye: kérdések és válaszok. In: Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. (Szerk.: Blutman László) SZTE ÁJTK, Szeged 2014. 23-42.